

Nagy Gábor

Chaplin alkonya

Színjáték két felvonásban

Szereplők

CHARLES CHAPLIN 82 éves, kövérkés, ritkás ősz hajjal

OONA O'NEILL a felesége, 46 éves

CHRISTOPHER a fiuk, 10 éves

ANTON KOLOZS újságíró, 30 körüli, puhány testalkatú

DR. WEINSTEIN orvos, 25-30 közötti, magas, sovány

NATHALIE bejárónő, 25-30 körüli, dús idomú

J. EDGAR HOOVER az FBI igazgatója, 57 éves, katonás hajviselettel és tartással,
de már házsnak indult

Idő

1971 karácsonya és szilvesztere között; 1952 augusztusa (I. felvonás 5. jelenete)

Szín

Corsier-sur-Vevey, Svájc, Chaplin rezidenciájának nappaliként és dolgozószobaként is szolgáló szalonja

Zene

Charles Chaplin saját kompozícióiból (vagy Éric Satie zongoradarabjaiból).

Megjegyzések

Chaplint legfeljebb 60-65 éves színésznek kell játszania, aki könnyedén vált mozgásban az idős és fiatalabb Chaplin között; nem játszhatja két színész.

A szín kissé zsúfolt szalon, szekrények, komódok, szobrok, ernyős kislámpa stb.; feltétlenül szükséges egy íróasztal (a karosszék mögött), pamlag, dohányzóasztalka, székek, zongora, karácsonyfa, egy kölyköt ábrázoló szobor, egy földgömb, az egyik falon, a nézők számára is jól áthatóan, egy kinagyított fénykép Stanról és Panról, egy falitükör, egy állófogas. Chaplin karosszéke mögött

NAGY GÁBOR (1972) költő, irodalomtörténész. A *Hitel* kritikai rovatának szerkesztője.

hatalmas üvegfal, mögötte terasz, háttérben az óriási ligetes parkkal (vetítéssel is megoldható).

A szalonba két ajtó vezet: az egyikben a cseléd és a vendégek juthatnak be kopogás után, a másikon, szabadon mozogva, a családtagok.

I. felvonás

1. jelenet

Halk zene, fokozatosan erősödik. Sötét, csak a háttérben, a délelőtti, téli napfénytől és hótól ragyogó park látszik. Fokozatosan fényt kap a szalon is; utoljára a karosszék, amelyben Chaplin szunyókál.

CHAPLIN *Hóféhér öltönyben, a térdén pokróccal, kissé félreynyaklott fejjel alszik. Ritkás ősz haja a feje tetején fölborzolódott. Mozog a szája, mintha csócsálna valamit, majd mozdulatlanra dermed. Kinyitja a fél szemét. A zene közben fokozatosan abbamaradt, de Chaplin halkán, rekedtesen dúdolni kezd. A dallam csúcspontján kinyitja a másik szemét is, majd lelöki magáról a pokrócot. Körbetekint. Amerre néz, úgy kapnak a tárgyak erősebb fényt: a komód a lámpaernyővel, a pamlag, a Stan és Pan fénykép – ekkor grimaszol –, gyorsan továbbfordítja a fejét, egy pillanatra megállapodik a kölyök szobrán, a karácsonyfán épp csak átsiklik a tekintete, aztán körbeéroe megpillantja a zongorát. Öregesen föl-kászálódik a karosszékéből (közben egyre dúdol), még merev térdekkel elindul a zongora felé, megbotlik a földre dobott pokrócban. Gyors mozdulattal visszafordul, megemeli fején a képzeletbeli kalapot. Oh, pardon, nagyságos uram. A zongorához megy, föl-hajtja a fedelét, tétován leüti néhány billentyűt. Majd egyre biztosabban, de az eredetinel kicsit lassabb tempóban játszani kezdi ugyanazt a dallamot. Disszonáns hangokkal fejezi be, elfordul a zongorától. Csoszog a szoba közepe felé. Megtorpan: a zene utolsó akkordjainak ritmusát utánözva erőteljes kopogás a cselédajtón. Komótosan arra fordul. Kinyílik az ajtó.*

2. jelenet

CHRISTOPHER *Belép, korabeli csavargóöltözetben, fiatal Chaplinnek öltözve: fekete keménykalap, szürke, kinőtt gyermekzakó, szürke, túl bő, túl hosszú nadrág, szürke, viseltes felnőttcipő, bambusz sétapálca, kis fekete kellékbajusz. Füttyörszi az iménti zene dallamát, apjára rá se nézve vonul előtte keresztben, a szoba közepén. Mintha csak most venné észre Chaplint. Á, jó reggelt, nagyságos uram! Masírozik előtte oda-vissza. Szép napunk van, nemde. Füttyül. Vagy ön másként méltóztatik gondolni?*

CHAPLIN *Ferde mosollyal figyel, fürge fejmozdulatokkal forguláskodik utána.*

CHRISTOPHER *Tudja, monsieur, karácsony van, s azon gondolkodom, mivel is ajándékozzam meg a gyermekeimet. Hosszan kotorászik nadrágja és zakója zsebeiben, végül előkap egy piros almát. Ezt megfelelőnek gondolja?*

CHAPLIN *Hány gyermeke van uraságodnak?*

CHRISTOPHER Ó, még csak kettő, de szilveszterre akár nyolc is lehet, szóval alaposan fel kell készülnöm! Most mindenesetre, karácsony másnapján... *Elakad, kalapját megemelve megvakarja boglyas fekete haját.* Tudja, fontos kiküldetésben voltam, ezért nem tudtam otthon lenni szenteste, szegény kis feleségem mostanáig egyedül a kicsikkel. *Megemeli Chaplin felé az almát, amely nagy piros gömbként ragyog.* De ha ezt az almát kettészelem, akkor jutna mindkettőnek... *A zsebeiben kotorászik, kifordítja őket.* Volt egy remek bicskám... Már napok óta nem találom. *Kiesik a szerepéből.* Tudod, amit tavaly karácsonyra tőled kaptam, Papa.

CHAPLIN Ugyanolyan mozdulattal kotorászik a zsebében, hosszan, kétségbeesetten keresgéelve. *Végül elővesz egy bicskát, kipattintja.* Adja csak! *Christopher odadobja az almát, Chaplin elkapja, néhányszor feldobja a levegőbe, a másik kézzel, megcserélve a bicskával, elkapja (a mozdulatai fiatalosak), majd egyetlen gyors mozdulattal kettévágja az almát.* A két felet egyszerre a fiú felé dobja, ő elkapja őket és zsebre vágja. *Hát, akkor ezzel meg is volnánk.*

CHRISTOPHER *Tovább játssza a csavargót, apjára rá se nézve beszél, mintha csak magában.* Azt hiszem, végképp elhatároztam magam. Bármily tehetséges vagyok is, nem leszek színész. Színész a Papa, a Mama, Stanley bácsi, Geraldine nővérem... mindenki színész. Unalmas. *Hirtelen Chaplin felé fordul.* Papa, döntöttem: cirkuszos leszek!

CHAPLIN *Síró bohócot játszik.*

CHRISTOPHER Nem, Papa, szó sem lehet róla. Bohóc nem leszek. A bohóc akkor is szomorú, amikor nevet. Meg a bohócot kinevetik. Én tapsot akarok! Rivaldafényt és tapsot! Úgyhogy artista leszek.

CHAPLIN A bohócok is artisták... a maguk módján.

CHRISTOPHER De én nem akarok csúnya maszkot. Nézd, Papa, milyen csinos kis pofikám van! Igazán kár volna festékekkel elcsúfítani. És ilyen izmos vagyok, nézd! *Mutatja.*

CHAPLIN *Kötéltáncos mozdulatokat imitál.*

OONA *Benyit a családi ajtón.* Christopher, gyere egy kicsit, hagyd apádat! *Aggodalmas tekintetet vet Chaplin felé.* Jól vagy, Charles?

CHAPLIN *Christopher felé mosolyogva.* Ragyogóan, drágám.

CHRISTOPHER Menj, Mama, mindjárt megyek én is, de még beszédem van a Papával. *Rácsukja Oona orrára az ajtót. Csintalan arccal, a háta mögött összekulcsolva a kezét, apja felé fordul.* Papa, igaz, hogy veszel egy uszkárt nekem?

CHAPLIN *Fölhúzza a szemöldökét, őszintén meglepett, nem játszik.*

CHRISTOPHER *Nyitja az ajtót, kifelé menet.* Mindenesetre akkor lehet, hogy inkább állatidomár leszek... De Papa, ne áruld el a Mamának, hogy kihallgattam. Csak azt nem értem, *felnőttezen csóválja a fejét,* miért kell ehhez Amerikába menni. *Kimegy. Chaplin döbbenetesen nézi a becsukódó ajtót.*

3. jelenet

Sötét. Fény: a pamlagon terpeszkedő Kolozst világítja meg. Vele szemben ül a karosszékben Chaplin, egyelőre homályban.

KOLOZS *Fiatal, de korán háziasnak indult, slamos férfi. Hanyag otthonossággal, szemtelen magabiztossággal terpeszkedik a pamlagon.* Higgye el, Mr. Chaplin, az emberek még ma is kíváncsiak a nagy művészre. A csavargó mítosza nem kopott meg! Tudni akarják, hogy tölti a napjait itt, Corsier-ben, visszavonultan, de dicsősége fényétől övezve! A közönség ugyanúgy lelkesedik, mint ötven évvel ezelőtt.

CHAPLIN *Amint megszólal, fény világítja meg. Összegörnyedve ül a karosszékében, de a tekintete élénk, tüzes, a hangja erőteljes.* Ötven évvel ezelőtt, Mr. Kolozs, *A párizsi nő* című filmem csúfosan megbukott.

KOLOZS Arra ma már senki sem emlékszik, uram, ezt garantálom Önnek! A mai közönség csak a sikerekre emlékszik, a rivaldafényre, *fényt kap az egész szalon, a káprázatos csillogásra, a művészetre!* A közönség nem hálátlan, Mr. Chaplin, egy fényesen csillogó élet hordalékán könnyedén lép át! *Chaplin szemöldökét felhúzza reagál a képzaoarra.* Nem a múlt ilyen-olyan árnyékaira kíváncsi, a közönséget a fény élteti! Meg a kis információmorzsák, semmi különleges, némi intimitás, intimpistáskodás, néhány fotó, amelyen a művész otthonában, a saját közegében látható, incifinci apróságok, amelyek emberivé teszik a nagy, a megközelíthetetlen művészt!

CHAPLIN *Unott hangon.* Hány éves is ön, Mr. Kolozs? Harminc? Aligha több harminckettőnél. Ön fiatal ember, Mr. Kolozs. Maga előtt az egész élet, nemdebár? *Egyre élénkül a hangja, látszik, hogy uralkodnia kell az indulatán.* Újságíróból, ide-oda küldözgetett kis firka-szóból akár még íróvá is válhatna, igaz? *Fölugrik a karosszékéből. Le-föl járkal, Kolozs cseppet sem megriadva forog utána a fejével, Chaplin megsimogatja a kölyökszobrocskát, megpörgeti a földgömböt stb.* Harmincévesen a lábaim előtt hevert a világ! Harmincévesen én voltam a földkerekség legnagyobb filmművésze! Harmincévesen, Herr Kolozs, mit harmincévesen, én már tizennégy évesen napi tizenkét órát dolgoztam! És a sikereim csúcsán, Herr Kolozs, nem a rivaldafényben sütkéreztem, hanem továbbra is napi tizenkét órát dolgoztam! És több száz embernek adtam munkát, én mindenkinek adtam magamból, Mr. Kolozs, én a semmiből teremtettem világokat. *Most hirtelen megállapodik Kolozs előtt, föléje magasodva.* Fel kéne nőnie, Mr. Kolozs, a maga erejéből megélnie, ehelyett maga idejön hozzám, bekvártélyozza magát, itt lebzsel már három napja, és belőlem akar megélni. Újságcikk, riport a nagy művésszel! *Legyint.* Ez volt élete vágya? *Ellágyul.* Magának is lehetnek álmái... Amikor gyermek volt. A gyermekek ártatlanok. Erről álmodott?

KOLOZS *Cseppet sem megszeppenve.* Mr. Chaplin, az, hogy most itt lehetek önnél, hogy befogadott a házába, hogy láthattam szenteste a népes családja körében, fényképeket készíthettem, hogy hallgathatom önt, ez felülmúlja a legszebb álmaimat. *Eltűnődik.* Tudja, Mr. Chaplin, varázslatos érzéke van, hogy az emberek veséjébe lásson. Valóban író akartam lenni... valamikor. De nem volt elég tehetségem. Az is valami, uram, ha az ember belátja a saját korlátait. Abban ugyanakkor biztos vagyok, hogy a földkerekség bármely írója cserélne velem ebben a pillanatban.

CHAPLIN Rühellem a hízelgést, fiatalember. Az olyan asszonyossá teszi a férfit.

Kopogás a cselédajtón. Igen?

NATHALIE *Kezében tálca, három csészével, fürgén be.* Jó napot, Mr. Chaplin! Uram.

Biccent. Oona asszony küldetett egy kis fekete teát. Azt üzeni, mindjárt jön ő is.

CHAPLIN *Bűvös mosollyal Nathalie felé fordul.* Szép napot, Nathalie. Tegye csak le.

Árgus szemekkel követi Nathalie mozdulatait, amíg be nem csukódik mögötte az ajtó.

Nos, Mr. Kolozs, végre besütött a nap az ablakunkon.

KOLOZS *Némi csalódottsággal a hangjában.* Jól fog esni egy kis tea, valóban.

CHAPLIN *Felnevet.* Én az örök asszonyira gondoltam, fiatalember. *A pamlag előtti*

asztalkához ül egy székre. Tölt a kancsóból két pohárba. Azt mondja, Mr. Kolozs,

nem volt elég tehetsége. Ön is a tehetség mítoszában él. Pedig a tehetség

valójában – semmi. Minden a munka. Az állhatatos, újra és újra tökéletesített

munka. *Kortyol.* Aminek egyébként itt, Svájcban, nincs igazi hagyománya.

Az emberek túl könnyen élnek, léhán és fantáziátlanul. *Szúrósan Kolozsra néz.*

Ön született osztrák, Mr. Kolozs?

KOLOZS Nem, Mr. Chaplin, 56-ban kerültem Ausztriába a szüleimmel, tizenhárom évesen. Magyar származású vagyok.

CHAPLIN Magyar. *Elgondolkodik.* Úgy tudom, tehetséges nemzet. *Felélénkül.* És

ön is cigány, Mr. Kolozs?

KOLOZS *Meglepődik.* Cigány?

CHAPLIN Tudja, van a könyvtáramban egy százéves könyv, Tissot írta, az a címe,

Voyage au pays des Tziganes.

KOLOZS Utazás a cigányok országába...

CHAPLIN La Hongrie inconnue.

KOLOZS Az ismeretlen Magyarország.

4. jelenet

Csendben nyílik az ajtó, belép Oona. Tartásában van valami a visszafogott méltóság és a kacér nőiség elegyéből. Leül egy székre az asztalkához, aggodalmas melegséggel Chaplinre néz, majd Kolozshoz fordul.

OONA *Bocsánatkérő mosollyal.* Hogy boldogul Charlesszal, Mr. Kolozs?

CHAPLIN *Mielőtt a másik szóhoz jutna.* Mr. Kolozs nagyon figyelemre méltó sze-

mélyiség, Oona. Egykori reménybeli író, aki, mint hallom, velem ellentétben

franciául is tud. Olvasta tán a könyvet, Mr. Kolozs?

KOLOZS Ó, nem, nem volt a kezemben.

CHAPLIN Kár, elmesélhette volna. Szóval, a magyarok többsége cigány?

KOLOZS Nem, uram, ez csak valami félreértés lehet. Él ugyan vagy egymillió cigány Magyarországon, de a magyarok...

CHAPLIN Hallod ezt, Oona? Egymillió cigány! Tudja, rokonszenvet érzek a cigányok iránt. Magam is nyolcadvér cigány vagyok anyai nagyanyám révén.

OONA Emlékszel, Charlie, arra a magyar bohócra?

CHAPLIN *Felélénkül, játszik: kezével hegedülést imitál, nyiszorog, rosszul szól, félredobja, mintha egy másikat emelne a vállához. Van mááásik! Mennyit neveltünk ezen a gyerekekkel. Hirtelen mintha lelombozódna, becsukódik.*

OONA És hogy került egy magyar ember Ausztriába, Mr. Kolozs?

KOLOZS A kommunista diktatúra elől menekültek a szüleim. *Chaplin ekkor újra figyelni kezd.* Több százezer magyarnak kellett akkoriban menekülnie. Tudja, asszonyom, ez amolyan magyar sors: a századfordulón is rengeteg magyar indult neki a nagyvilágnak, a legtöbben Amerikába, a jobb jövő reményében, megcsinálni a szerencsését... Sokan ugyanolyan szegényen jöttek vissza, néhányan megszedték magukat, sokan meg végleg kint maradtak.

CHAPLIN *Maga elé dörmögve.* Amerika az infantilizmus országa. Amerika az elszalasztott lehetőségek országa! Amerika... *Legyint, fejét a mellére ejti.*

OONA Mr. Kolozs, a férjemnek egy kis pihenésre volna szüksége.

KOLOZS *Zavartan felkászálódik.* Igen, persze. *Színpadiasan meghajol.* Mr. Chaplin, Oona asszony... *Széles léptekkel kimegy a cselédajtón.*

CHAPLIN Köszönöm, drágám. Nehezen viselem ezt a fickót... Bár hogy magyar, esetleg még cigány is...

OONA Hogy érzed magad, Charlie?

CHAPLIN Ó, drága Oona, tudod, egyre jobban: nyolcvan fölött az ember már csak jobban és jobban érzi magát... Hogy van keze, lába, hogy van odabent az a fránya szív... *Közben visszaiül a karosszékebe.* Ne aggódj, drágám, ma még nem szándékozom elpatkolni. *Grimaszol, nevet.* Aztán Oona tekintetét fürkészi. Te valamin rágódsz, Oona. Titkolsz valamit előlem.

OONA Ó, dehogy, Charlie. Vagyis... Csak meg akartam várni, hogy elmenjenek a gyerekek, hogy egy kicsit lecsendesedjen az ünnep. *Ruhájából elővesz egy borítékot.* Ez még előtte jött, drágám. *Aggódó tekintettel néz férjére.* El kell olvasnod, Charles. De nagyon kérlek, ne izgasd föl magad!

CHAPLIN *Átveszi a már felbontott borítékot anélkül, hogy ránézne. Kiveszi a levelet.* Oona közben fokozódó aggodalommal figyeli. Ne izgassam föl magam, ne izgassam föl magam! Elegendem van belőle, hogy úgy kezeltek ebben a házban, mint valami féltett porcelánt. Egy kancsót, mondjuk. *Testével előrehajolva eljátssza a kancsót: mintha teát töltene.* Nos, lássuk csak. *A térdére fekteti a levelet, írással lefelé. Mosolyogva, egyre idegesebb mozdulatokkal papírrepülőt hajtogat belőle.* Amerika, a nagylelkű gyilkos! Amerika, a szuperszonikus elhülyülés országa. *Elhajítja a repülőt a szoba közepe felé, az a földgömbnek koppanva ér földet.* A nyálcsorgató hülyék országa! *Fölugrik. Fölkapja a kölyköt ábrázoló szobrot.* Amerika, a szabadság országa! Ellis Island! Amerika, ahol belesnek a hálószobádba, elég jó állampolgár vagy-e! Amerika... Leszarom Amerikát! Én csináltam Amerikát! Én csináltam, én csináltam Ame... *Kiejti a szobrot a kezéből. A szívéhez kap.*

OONA Charlie! *A férjéhez ugrik, aki zihálva veszi a levegőt, a pamlagra fekteti.* Nathalie! *Sötét.*

5. jelenet

1952 augusztusa. Emlék- vagy álmjelenet. A fény megvilágítja a szalon íróasztalát. Chaplin a karosszékében ül, ám az most nem az asztalka mellett, hanem előtte van, a nézőknek háttal; csak a fekete keménykalapját látjuk a szék támlája fölött. J. Edgar Hoover szemben, az íróasztal túloldalán ül egy széken.

J. EDGAR HOOVER *Mindenhova nézve, csak Chaplinre nem.* Nos, Mr. Chaplin, utazunk, utazunk? Haza, a szülőföldre, a szülővárosba! London! A város fényei: az örök nosztalgia, ugyebár, a gyökereink iránt. Ön igazán érzelmes angol állampolgár. Megértem, megértem... Bár, ha jól értesültem, Mr. Chaplin, pokoli nyomorban élt ott. Szegénység, nélkülözés... Mindent Amerikának köszönhet, ugyebár. Fény, csillogás, pénz! Sikerek, elismerés. Amerika nélkül, Mr. Chaplin, *közben komótosan fölkel a székéből, és katonás léptekkel le-föl járkal az asztal előtt, ön egy senki.* A csavargót Amerika emelte föl a porból. És ön, a brit állampolgár, nem tűnik hálásnak, *feléje fordul, Mr. Chaplin.*

CHAPLIN *Csak a hangját halljuk.* A hála, Mr. Hoover, viszonylagos fogalom.

J. EDGAR HOOVER *Viszonylagos! Állandóan ez a reakciós relativizálás! Újra járkalni kezd.* Hazaszeretet? *Viszonylagos! Minek nekünk állampolgárságért folyamodni, ha az államunk bőven ellát pénzzel! Az édesanya iránti tisztelet? Viszonylagos! A művészet is viszonylagos, Mr. Chaplin?*

CHAPLIN *A művészet, Mr. Hoover, nem tűri a sublet.*

J. EDGAR HOOVER *Művészet! Mert mi a művészet! Szemfényvesztés, illúzió! Pótcselekvés.* Ha van helye a művészetnek ezen a világon, Mr. Chaplin, csak annak a művészetnek van, amely a helyes erkölcsi viselkedésre tanít. *Chaplin felugrik a karosszékéből. Most látjuk csak, hogy csavargójelmezben van, kefebajusz, sétatálcá, ormótlan cipő, sziürke bő nadrág, kinőtt sziürke zakó. Pontosan ismétli, mint egy tüökörkép, Hoover mozgásának irányát, de a csavargó mozdulataival. Ha Hoover a lendületes sétatája közben megáll és hüledezve szembefordul vele, ő ugyanezt teszi.* Hazaszeretetre nevel, helytállásra és... és...

CHAPLIN *A művész nem porkoláb, Mr. Hoover.*

J. EDGAR HOOVER *Mit mond? Mindegy. Nincs értelme vitatkoznunk.* Angliába utazik – jó. Hogy ott mit tesz, az viszont nem az ön magánügye, Mr. Chaplin. Tetszik, nem tetszik, Amerikát képviseli, bárhová is megy. És ha a mi demokráciánkat, a földkerekség leghaladóbb társadalmát megalázza, kineveteti... tudja, Mr. Chaplin, az mind semmi, ami eddig a sajtó elé került a maga gyalázatos nőügyeiről. Egyébként engem egy percig sem érdekel, hogy bánik a nőekkel. *Chaplin mintha virágcsokrot nyújtana át egy lánynak, Hoover felé gesztikulálva.* Azok a nők alighanem nem is érdemelnek mást. Az ön közönsége azonban, fogalmazzunk úgy, igencsak fogékony az ilyesfajta hírekre. A csemegékre, ugyebár. *Chaplin erre mintha cukorkát venne be.* Figyelemmel kísérjük a kapcsolatait. A politikai kapcsolatait is, Mr. Chaplin. Előttem nincs titok, ezt jól jegyezze meg! Hiába minden cirkuszi bűvésztrükk, én arról is tudok, Mr. Chaplin, amire maga csak gondol! *Chaplin fején megemelkedik a kalap.* Ezt

jól véssé a fejébe, ha vissza akar térni az Államokba! *Chaplin körömrészletét imitál.* Nézze, Mr. Chaplin, nem vagyok én annyira maradi, mint maga gondolja. Bízom a haladás eszméjében. De meggyőződésem, hogy maga az újabb filmjeivel letért a haladás útjáról. *Chaplin megtorpan.* Mintha eltévedt volna és kiutat keresne. Az emberek, Mr. Chaplin, meggyőződésem, a művészetben megnyugvást és biztonságot keresnek. És ha maguk, akiknek ez volna a dolga, ezt nem adják meg, az én dolgom, hogy a helyes útra térítsem magukat. CHAPLIN *Megint a körmét részelve.* Tudja, Mr. Hoover, mi az ember két legegységibb jellemzője?

J. EDGAR HOOVER *Zavarba jön, elgondolkodik, mint egy felelő diák.* Természetesen a lélek...

CHAPLIN Nem, Mr. Hoover, korántsem. *Magasba emeli a kezét, a körmeit vizsgálgatja.* Annak a tudata, hogy meg fog halni. *Megnyomja a szót.* Mr. Hoover.

J. EDGAR HOOVER És a másik?

CHAPLIN A másik? A nevetés képessége. Ennyi a művészet, uram: megnevetetni, olykor megkönnyeztetni a biztos halál tudatában élő embert. *Közben folyamatosan hátrál a szoba közepe felé, kalapját meg-megemelintve, a cselédajtó irányába, a háta mögötti bal kezével (Chaplin balkezes!) lenyomja a kilincset.* Megnevetetni, egy kicsit megkönnyeztetni. *Kalapemelés, kihátrál a szobából.*

Függöny.

II. felvonás

1. jelenet

A szalonban Oona, Kolozs és Nathalie. Kolozs a pamlagon ül, Oona vele szemben, az asztalka túloldalán egy széken, Nathalie egy portörülő ronggyal serénykedik szerte a szobában.

NATHALIE Jaj, asszonyom, ezt a csapást...

OONA Nathalie, kérlek!

NATHALIE Nem azért, asszonyom, biztosan tudós orvos, de hát a drága öreg dr. Dupont...

OONA Dr. Dupont beteg, Nathalie, Weinstein doktor helyettesíti.

NATHALIE Hát éppen ez az, asszonyom, amikor itt a baj, pont akkor... Isten bocsássa meg, én nem tudok bízni egy ilyen egyszázbél, sápadt fiatalemberben. Savanyú, mint az ecet – hogy is tudhasson az ilyen gyógyítani? Ahhoz szeretet, figyelem, jószág kell.

OONA Ne hamarkodd el a véleményalkotást, Nathalie. Nem lehet mindenki olyan pirosposzsgás és kerekded, mint dr. Dupont.

KOLOZS Új az orvos, Oona asszony?

OONA Még sosem járt nálunk. Dupont doktor ágyának esett. De nem akarok erről többet beszélni. Mivel dr. Weinstein van itt, benne kell megbíznunk.

KOLOZS Ön nagyon erős, asszonyom, egyszerűen bámulatraméltó.

OONA Téved, Mr. Kolozs. Én csak realista vagyok. Charles volt már ennél sokkal rosszabbul is. Néhány éve kisebb szélütése volt. Úgy érzem, ez inkább csak múló rosszullét.

KOLOZS Érző és erős szívé és realista! Igazi amerikai! Oona...

OONA Kedves Anton, felhívom a figyelmét, hogy én már nem vagyok amerikai.

KOLOZS Ah, de a származás...

OONA Az apám ír származású volt.

KOLOZS Ó, igen, valóban, hogy is hagyhattam figyelmem kívül! Eugene O'Neill, a Nobel-díjas író! Az ön személyisége, hogy is mondjam, Oona asszony, az ön lelke talán épp ezért olyan gazdag... hogy annyiféle vér... Magának sem lehetett könnyű.

OONA Hogy érti ezt?

KOLOZS Otthagyni Amerikát Mr. Chaplin miatt, megvetni a lábát egy idegen országban. Sosem akart visszatérni Amerikába? Legalább az édesapja sírjához.

OONA Apám... *Elkomorodik.* Apám nem hagyta, hogy segítsek rajta. *Idegesen felnevet.* Tudja, amikor hozzámentem Charleshoz, apám kitagadott.

KOLOZS A mindenségit! Pedig a Nobel-díj nem kis vagyon...

OONA *Szárazon.* Még a Nobel-díj előtt. És ő sem sokáig élvezhette. *Eltűnődik.* Beteg volt, rövidesen meghalt.

KOLOZS Ó, asszonyom. Így csak még inkább... hogy is mondjam... lenyűgöz a lelkereje. Ön bámulatraméltó, asszonyom.

NATHALIE *Nem bírva visszatartani féltékenységét, gyorsan közbevág.* Keverjek, asszonyom, valami italt? Valami jóféle koktélt? Vagy rumos teát?

OONA Mr. Kolozs?

KOLOZS Jót tenne, köszönöm, esetleg forró rumos tea, itt az izgalmak közepette.

OONA Akkor készíts kettőt, Nathalie, nem, hármat, a doktor úrnak is.

Nathalie kimegy.

KOLOZS Akkor sem értem, asszonyom, hogy a férje hogy utasíthat vissza ilyen lehetőséget. Életmű-Oscar! Ez a legnagyobb dicsőség! És a születésnapján vehetné át New Yorkban! Föl sem foghatom. Ez már több dacnál, ez már, megbocsásson, Oona asszony, ha kimondom: felelőtlenség. Önnel és a családjával szemben.

OONA Mr. Kolozs, én az egész világról mondtam le Charlesért, és egy pillanatra sem bántam meg. Nem szokásom kétségbe vonni a férjem döntéseit – ezt jó, ha tudja.

Kopogás az ajtón. Benyit a doktor. Jelentősége teljes tudatában, ugyanakkor mégis egy kicsit mesterségesen görnyesztett vállal, alázattal.

OONA Doktor úr!

WEINSTEIN Mr. Chaplin állapota stabilizálódott. Ne aggódjon, asszonyom! Magasra szökött a vérnyomása, de, hál' istennek, nem lett belőle nagyobb baj.

Adtam neki vérnyomáscsökkentőt és egy kis nyugtatót. Most aludni fog. De nyugodtabb lennék, ha bemennénk a városi kórházba...

OONA Most akkor jól van, vagy nincs jól, dr. Weinstein? Feltétlenül szükségesnek látja a kórházat?

WEINSTEIN Jelen helyzetben, Oona asszony, mindenképpen biztonságosabbnak...

OONA Nem ezt kérdem, doktor úr, hanem hogy feltétlenül szükséges-e.

WEINSTEIN Hát jelen körülmények között nem feltétlenül, asszonyom, de nyugodtabb...

OONA Köszönöm, doktor úr. Akkor maradunk. Charles nem szándékozik kórházba vonulni. Egy rumos teát? Nathalie mindjárt hozza.

WEINSTEIN Nem fogadhatom el, asszonyom, mert még mennem kell tovább...

De holnap délelőtt mindenképp visszajövök, ellenőrizni a vérnyomást...

OONA Igen, persze, doktor úr, köszönjük.

2. jelenet

Másnap reggel, a szalonban. Weinstein bocsánatkérő testtartással ül, Kolozs teljesen otthonosan. Chaplin a karosszékből, pokróccal betakarózva.

KOLOZS Ó, tudja, Mr. Chaplin, eddig minden olyan új... olyan izgalmas volt, no meg ezek a hideg éjszakák, hamar elnyomott a buzgóság, de most, hogy már kezdek hozzászokni, szóval megkérdezném...

CHAPLIN Ó, Mr. Kolozs, miért nem szólt! Konyak, whisky, pezsgő? Dr. Weinstein?

WEINSTEIN Reggel nem iszom, Mr. Chaplin.

KOLOZS Nem, illetve dehogynem, az esti magányt hathatósan enyhítheti némi jóféle tömény, de igazában a televízió...

CHAPLIN Televízió?!

KOLOZS Hogy van-e...

CHAPLIN Nem, uram, az én házamban nincs, és amíg élek, nem is lesz televízió.

KOLOZS Értem. Persze.

CHAPLIN Televízió! A film halála, Mr. Kolozs! A művészet halála! A televízió, Mr. Kolozs, azoknak való, akik lusták dolgozni. Akik három trükkel kiváltanak a tökéletesre törekvést! Mert higgye el, Mr. Kolozs, nincs nagyobb és kijátszhatatlanabb uralom a földön, mint a tökéletesség uralma!

KOLOZS Teljesen igaza van, Mr. Chaplin. Közben Chaplin gondosan a karfára teríti a pokrócot, nehézkesen feláll, a bársekreányból italt vesz elő, tölt, és Kolozsnak nyújtja a poharat. Az szórakozottan elveszi, közben megáll a Stan és Pan fotónál. Ön nem iszik velem, Mr. Chaplin?

CHAPLIN Én a legritkább esetben iszom, Mr. Kolozs. Visszaül, és térdére teríti a pokrócot.

KOLOZS Hát igen, tudom, az édesapja... Nézi a fényképet. Ez fantasztikus!

CHAPLIN Nem tudom, Herr Kolozs, mi fantasztikusát lát abban, hogy apámat az alkohol tette ronccsá és ölte meg.

KOLOZS Jaj, dehogyis, egészen másra gondoltam, uram! *A képre mutat.* Hogy maga ilyen becsben tartja őket! Stan és Pan! Egyszerűen hihetetlen! *A pohárral a kezében gesztikulál.* Tudja, hogy rajtuk nőttem föl? Azok a szenzációs gegek! A szerencsétlenkedések! Páratlanok voltak a maguk nemében!

CHAPLIN Na igen. Páratlanok. Stan és az ő ártatlan bárgyúsága. Az ügyefogyottság diadala. Herr Kolozs! Stanley Jefferson...

KOLOZS Jefferson? Laurel...

CHAPLIN *Chaplin, hirtelen mozdulattal lelökve magáról a pokrócot, fölugrik, megindul fenyegetően Kolozs felé. Az ösztönösen hátrálni kezd. Egy idő után, aggódva, ugyanakkor tétován követi őket a doktor is. Burleszk jelenet: Chaplin beszéd közben szinte kergeti Kolozst, aki egyre csak hátrál. Weinstein hátulról próbálja visszafogni Chaplint, ám ő – nem véletlenül – hol könyökkel löki vissza, hol a lábára lép stb. Az egész kaotikusnak és véletlenszerűnek kell hasson.* Stanley Jefferson, amikor nem tört olyan babérokra, hogy ezt a neve is kifejezze, jóra való fickó volt. Mondhatnám úgy is, nem volt híján minden tehetségnek. Tizennégy éves koromban ő volt a dublőröm. A csereszínészem. Az angliai truppban, ha én valamiért nem tudtam fellépni, Stanley ugrott be helyettem... Aztán ő is átment Amerikába. És, már Stan Laurelként, abból élt, hogy engem utánozott. Az én legrosszabb, első filmjeimet, Herr Kolozs! A harmincas években – a kilencszáztizennégyes filmjeimet! Azokat még nem én rendeztem – épp azért törekedtem anyagi függetlenségre, Herr Kolozs, hogy én rendezhessem a saját filmjeimet. Hogy végre forgatókönyv alapján dolgozhassak – azokat is magam írtam. Hogy ne megalkuvó színész legyek, aki egyébként el tud játszani bármit! Hanem igazi művész. Hogy a néző ne csak azon nevessen, hogy rúgják seggbe Stant; hogy a páratlan mozgáskészsége a színésznek csak eszköz legyen. Valami többhöz! A halál tudatához. Ahhoz a kétségbeesett bizonyossághoz, hogy halandók vagyunk. Mit halandók! Mulandók.

KOLOZS *Lever egy teáscsészét az asztalról.* De hát maga halhatatlan, Mr. ...

CHAPLIN Halhatatlan! Baromság, uram. Amikor a magafélék milliói Stan és Panon, Walt Disney-n meg a televízió show-műsorain nevelkednek, addig nincs halhatatlanság – csak enyészet! Nem, Mr. Kolozs, a maguk félének sejtelve sincs arról, hogy a burleszk *seggbe rúgja Kolozst* nem egyszerű seggbe rúgásokból és hasra esésekből áll. *Weinstein hasra esik a szőnyegben.* A burleszk a méltóság erőpróbája, Herr Kolozs!

OONA *Benyit.* Drágám, valami baj van?

CHAPLIN Semmi, Oona, semmi eget rengető, csak épp tisztáztuk Mr. Kolozsszal, hogy most már minden fontosat hallott tőlem, ezért szeretne összecsomagolni és búcsút venni tőlünk.

KOLOZS Igen, így van, asszonyom, tulajdonképpen kész a riport, itt az egész a fejemben. Nagyon hálás vagyok, fantasztikus lesz. Az emberek falni fogják. Nemsokára küldöm magának a levonatot, Mr. Chaplin!

CHAPLIN Küldje csak, Herr Kolozs!

KOLOZS Nos, Mr. Weinstein, Mr. Chaplin... *Kihátrál, Oona becsukja az ajtót.*

3. jelenet

CHAPLIN Úgysem fogom elolvasni. Tudja, Mr. Weinstein, bosszant, hogy ezek az up-to-date kölykök olyan gyanútlanok. Stan és Pan! Csak azért vannak ott a falon, hogy emlékeztessenek rá: én – igazi művész vagyok.

WEINSTEIN *Próbálja rendbe szedni magát.* Mr. Chaplin, felhívom a figyelmét, hogy a legkisebb...

CHAPLIN Én Hollywoodban...

WEINSTEIN ...idegi kellemetlenség is...

CHAPLIN ... javíthatatlan különc voltam, önjáró örült, így neveztek, szánalmas bohóc, mikor mi esett nekik jobban, az úgynevezett újságíróknak. Csak mert én messzebb láttam a szent profitnál! Chaplinitisz! Egy idő után ezzel riogatták a közönséget, mint valami ragállyal! Mert nem szoktak hozzá, hogy az, ami sikeres, urambocsál, még jó is lehet! Amerika? Popcorn-ország! A chaplinitisz fertőző kórságából kigyógyította a televízió, a szupermarket, a show-műsor. Amerika elégedett. Ez a legnagyobb bűne, Mr. Weinstein. Tud olyan betegségről, amit a túlzott elégedettség okoz?

WEINSTEIN Ó, Mr. Chaplin, én nehezen követem a gondolatmenetét, afféle szakbarbár orvosként nem igazán vagyok jártas a művészetek terén. Megelégedettség? Én aligha nevezném kórtünetnek, természetesen csak az egyes emberre gondolva...

CHAPLIN Kórtünet, Mr. Weinstein?! Kórtünet. Renyheség, felületesség, megalukvás! Jól fésült közepszerűség. Tudja, Mr. Weinstein, Amerika egy paróka.

WEINSTEIN Paróka?

CHAPLIN Paróka, smink, műköröm, jelmez. Műkönny! Hamis fogsor. Tapsgép. Újrahasznosított érzelmek... Minden ellenemre történt... De nem tudok belyugodni, hogy a közreműködéssel lett így. Gondolja meg, olyan ez, mintha csak a maga gyógymódja siettetné a kór lefolyását. Hogy azok, akiket megtanítottam a számítás nélküli sírásra és az önkéntelen nevetésre, azok ma már csak intésre tapsolnak és pénzért sírnak. *Eltűnődik.* Ön mikor sírt utoljára, Mr. Weinstein?

WEINSTEIN Nem is tudom... Zavarba ejt, Mr. Chaplin.

CHAPLIN Látom, nehezen beszél magáról. Tudja mit? Ön az imént felmérte, hogy az állapotom még csak távoli előkészülete elkerülhetetlen halálomnak...

WEINSTEIN *Tiltakozni próbál.*

CHAPLIN Most én fogom diagnosztizálni magát, az embert. Maga fél bevallani, hogy titokban, amikor mások nem látják, sírni szokott.

WEINSTEIN Én...

CHAPLIN Ez némileg összefügg a, mondjuk úgy, hátrányos származásával...

WEINSTEIN *Tiltakozó kézmozdulatot tesz.*

CHAPLIN Ne mondja, hogy nem! Tudja, én a nácik uralma idején másfél évtizedig nem cáfoltam a propagandájukat, hogy zsidó volnék.

WEINSTEIN De, természetesen igen, illetve... Zsidó származású vagyok.

CHAPLIN *Chaplin monológja közben Weinstein folyamatosan próbál reagálni, de csak kétségbeesett mimikára, hebegésre futja.* Szóval egy érzékeny zsidó fiatalember, akit a szakmája arra kötelez, hogy teknőspáncélt növeessen a szíve köré, hogy tárgyilagos ridegséggel ébressze rá a betegeit a halálra utaltság tudatára! Itt nem nyilvánulhat meg az érzékenysége. De, hisz jó polgári családból származó, értelmes ember, talált más csatornákat. Nos, Mr. Weinstein, ön lelkes zenehallgató, rajong Chopinért meg természetesen Schubertért. És az édes, elmebeteg Schumannért! Igen, doktor úr, önt úgy érinti meg egy lány akkord, akár egy bájos női kéz. Ne is tagadja, pontosan tudja maga is, hogy a zene – erotikus örömforrás. Ezt én tudom – mint a szerelemből kiöregedett vénember; és maga is tudja – mint túlzottan zárkózott, félnék, magányos fiatalember. Ön nem szereti az embereket, Mr. Weinstein. Ne értsen félre, szereti a családját, a kevés barátját – de úgy általában az emberekről meglehetősen rossz véleménye van. Nyilvánvalóan nem a maga hibája. Fél az emberektől, gyanakszik rájuk, biztos távolságot tart. Ellenben – a szocialistákra szavazott.

WEINSTEIN Hogy én? A szocialistákra? Igen, természetesen...

CHAPLIN No lám, doktor úr. Itt van egy kedves, nagypolgári származású fiatal ember, az emberek gyógyítására szánta magát, miközben nem szereti az embereket, és magától értetődően a szocialistákra szavaz, támogatandó a szegényeket és elesetteket. De közben hol űzi orvosi praxisát?! A szegénysoron? Nem, dr. Weinstein olyanok orvosa, mint a dúsgazdag, pojáca Chaplin... Tudja, hogy nőttem én föl, doktor úr? Alkoholista apám lelépett, anyám megőrült, én a bátyámmal az utcán éltem, az utca nevelt. Anyám elnyűtt, lefűrészelt sarkú cipőit kellett hordanom. Amiben csak így tudtam járni, hogy ne essek orra. *Mutatja a chaplines járást.* Akkor kellett volna látnia, doktor úr! Ha beteg voltam, tudja, mi volt a gyógymód? Mert orvost sosem láttunk. Anyám az ablakból közvetítette, mit lát az utcán. És eljátszotta, *eljátssza* ha púpos hajléktalan vagy puccos ribanc ment el az ablakunk alatt. *Weinstein lehajtott fejjel hallgat. Chaplin odamegy, felemeli a fejét az állánál fogva.* Nézzen már végre szembe magával, Mr. Weinstein! Higgyc el, ha végre elfogadja magát olyannak, amilyen, az már maga a teremtés! Majdnem művészet! *Váratlanul fölnevet.* Véget ért a konzílium, doktor úr.

4. jelenet

NATHALIE *Partvissal takarít a szalonban. Közben magában dohog.* Hogy ez a mamlasz Kolozs, ide kvártélyozza magát, itt lebzsel napokig, fölbosszantja az urat, meg még a csészét is eltöri. Anyámasszony katonája... És hogy udvarol az ilyenféle? Semmi kecs, semmi báj, csak az a hadonászó öntudatosság! Adnék én a pofájára, bárcsak megmondhatnám neki, mire elég az a fene nagy magabiztosság! Még jó, hogy végre elutazik. Mr. Chaplin? Az soha véletlenül le nem vert volna egy kiskanalat sem. Még most is... amilyen urasan mozog... Na, miket is mondok én itt...

CHAPLIN Közben hangtalanul benyit, egy ideig figyel, aztán megszólal. Nagyon jó, Nathalie. De egy kicsivel több kecsesség! Egy kis könnyed ringás erre és arra... és maga máris művész – partvissal a kezében.

NATHALIE Jaj, ne csúfoljon már meg, Mr. Chaplin, nem vagyok én olyan!

CHAPLIN Mindenki olyan, Nathalie, mindenki! Csak meg kell találni a ritmust... így ni. *Chaplin táncol a partvissal, mintha az egy nő volna: felkéri, a „táncparkettre” kíséri, táncol vele, majd a helyére kíséri, „leülteti”. Aztán ugyanez Nathalie-val. Szólhat a tangó a Modern idők végéről.*

NATHALIE Hogy maga még mindig milyen ügyes... Megtáncoltatná maga az asztallábat is!

CHAPLIN Engedje el magát, lazábban! Mosolyogjon, nem lehet nem mosolyogni, amikor ilyen önfeledten repülünk! *Rövidesen kifulladás.* No látja, nem bírom magával a lépést tartani... Nathalie.

NATHALIE Nem ám valami baja lesz már... Üljön le, hozzak vizet?

CHAPLIN Nem, nem. Menjen, Nathalie, csak a mosolyát hagyja itt!

5. jelenet

CHRISTOPHER *Benyit Chaplinhez.* Papa, behoztam a postát. Már megint Amerikából kaptál levelet. *Átnyújtja.* Papa, miért nem megyünk vissza anyával Amerikába?

CHAPLIN *A levelet bontogatva idegesen.* Hogy miért?

CHRISTOPHER Mami azt mondta, hogy én ezt még nem érthetem. Mindig azt hiszi, hogy olyan kicsi vagyok. De én kitaláltam! *Chaplin felhúzza a szemöldökét.* Mert maradi vagy.

CHAPLIN Ki mondta ezt neked?

CHRISTOPHER Anton.

CHAPLIN Anton? Az újságíró?

CHRISTOPHER Igen. A maradi azt jelenti, Papa, hogy te maradni akarsz. Kitaláltam?

CHAPLIN Nem, Christopher. Mindez csak annyit jelent, hogy ez az Anton Kolozs egy oktondi fajankó. *Elofvasta a levelet.* Menj, Chris, szólj anyádnak, hogy jöjjön be.

6. jelenet

Chaplin kihúzza egy fiókot, a falitükör előtt fölragaszt egy bajuszt. A függöny mellől elveszi a függönyhúzó botot, sétatálcának használva. Egy szekrényből keménykalapot vesz elő. Csavargónak öltözve, füttyörészve jár körbe a szobában. Játsszik a tárgyakkal: megpörgeti a földgömböt, a pálcával hátulról visszabök rá, megnézi, hol állította meg. Elégedetten bólint. A Stan és Pan fotó előtt elnézően mosolyogva csóválja a fejét. A zongorán leüti egy-két hangot stb.

Léptek közelednek. Chaplin a kalapot a fogastra hajítja, a botot a függöny alá, letépi a bajuszt és zsebre gyűri. Oona benyit a szalonba.

OONA Hogy vagy, Charlie?

CHAPLIN Remekül. Sőt még remekebbül. Ezt a postát elmulasztottad lefűlelni, Oona.

OONA *Átveszi, fokozódó nyugtalansággal olvassa.* „Értesítjük az Egyesült Államok kormánya nevében, hogy Oscar-életműdíja ünnepségére nyolc napra szóló vízummal tesszük lehetővé megtisztelő látogatását.” Nyolc nap?!

CHAPLIN Az ünnepség csak néhány óra. Kegyeskednek hét napot engedélyezni a távozásomra.

OONA Ez hallatlan, Charlie! Megint jól döntöttél, be kell látnom. Nem érdemlik meg, hogy átvedd...

CHAPLIN Ördögi ez a Hoover, egészen ördögi. Ha nem ismerném, micsoda korlátolt, kisztílú közkatona, azt is mondhatnám, még humorérzéke is van.

OONA Ne bosszantsd fel magad, Charlie, nem ér annyit az egész!

CHAPLIN Hogy ne bosszantsam fel magam! Ezek, Oona... Fel tudod fogni?! Ezek még most is! Ennyi idő után! Hihetetlen! Az idióták! *Nevet.* Ezek még most is félnek tőlem! Amerika fél Chaplintól! Amerika fél a chaplinitisztól! *Le-föl járkal, játszik.* A sugárhajtású repülőgépek Amerikája fél a bambuszbotomtól. Összerezzenek, ha megemelem a kalapom! Alászolgája, J. Edgar Hoover! Ím, az amerikai álom megrontója, a világot felforgató, számkivetett csavargó – Charlie Chaplin! A végsőkig kihúztuk, uram, hogy összemérjük maradék erőnket... Összemérjük? Oona, ez egy senki! Egy százalmas vénember. Megyünk! Utazunk! Charlie Chaplin átszeli az óceánt, a születésnapján átveszi a halál közelségét jelentő életmű-Oscart, meghajlik a közönség előtt, és a megszabott időre elhagyja Amerikát. Mert a csavargó: úriember. Tudad, Oona? Az a művészete, hogy úriember... A legnyomorultabb körülmények, a legaljasabb csirkefogók között is megőrzi a méltóságát. Mert... nincs neki... más semmije... *Visszaroskad a karosszékekbe.* Tudod, Oona, ez a művésszel is így van. Mi marad a művésznek, amikor megöregszik és nem tud tovább dolgozni? *Oldalra félrehajtott fejjel.* A szomorú méltóság marad, semmi több. Úgyhogy, drágám, *főlemeli a fejét, Oonára mosolyog, méltósággal átveszem azt a díjat.*

OONA Megígérem, hogy nem szomorú, hanem nagyon-nagyon szép születésnapod lesz, Charlie.

CHAPLIN *Mintha már félálomban.* És Christophernek veszünk egy uszkárt!

OONA *Meghökken.* Mít?! Jó, igen, drágám.

CHAPLIN *Lecsukódott szemmel.* Hallom a tapsot, Oona. A szünni nem akaró tapsot.

A szín elsötétül. A háttérben, a teraszon egy ideje már egy léggömböt dobálgat Christopher, mint Chaplin földgömböt A diktátorban. Amikor külsővel odébb passzolja, függöny. Utána még tapsvihar, egyre halkulva. Teljes sötét. VÉGE